

Галина Бондаренко

РЕАЛЬНІ ГІМНАЗІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ДИСКУСІЇ ПРО РЕФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (ПЕРША ПОЛОВИНА 60-Х РОКІВ XIX СТ.)

Успішний розвиток освіти в Україні сьогодні, у певній мірі, залежить від наскрізного взаємозв'язку навиків сучасності та знань минулого. Адже, недостатнє знання педагогічно-історичного досвіду спричиняє певні гальмування у реформуванні сучасної системи освіти. Пріоритетною метою сучасної школи є не лише надання учням певного обсягу знань, а й пошуки нових методів та форм навчання. Вирішення цих проблем неможливе без знання минулого.

Останнім часом посилилась увага вітчизняних дослідників до педагогіки другої половини XIX – початку XX ст. Автори ряду досліджень обґрунтовують сучасні аспекти проблем навчання та виховання, розвитку навчальних закладів (гімназій, ліцеїв, недільних шкіл) та педагогічної думки в Україні (О. Бабіна, Л. Березівська, В. Бобров, Н. Коляда, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, С. Чуйко та ін.) [2; 4; 6; 18; 20; 26; 37].

Варто відмітити, що вищезазначені дослідження залишають поза увагою проблеми розвитку реальної освіти та закладів реального спрямування (гімназій, училищ) в Україні (яка входила до складу Російської імперії) у другій половині XIX – на початку XX ст.

Мета статті – проаналізувати та висвітлити дискусію щодо питання реформування освіти в Україні у першій половині 60-х років XIX ст.

«Реальна освіта – тип загальної освіти, в основу якої покладено засвоєння учнями практично корисних знань. Перше місце при цьому відводиться вивченню предметів природничо-математичного циклу: фізики, математики, географії тощо» [34, с. 283]. Таку освіту учні отримували, навчаючись в реальних гімназіях (пізніше в реальних училищах). Складним був шлях становлення та розвитку таких закладів.

19 лютого 1855 р. саме в розпал Кримської війни помер імператор Микола I. На престол прийшов Олександр II, з іменем якого прогресивна частина суспільства пов'язувала очікувані серйозні зміни. Адже на момент смерті царя Миколи I з'ясувалося, що «система його нікуди не годиться, і що саме завдяки їй Росія опинилась у найважливіший момент розладною і ослабленою і, не дивлячись на всю видиму матеріальну могутність, не була у змозі винести з успіхом того випробування, яке їй послала доля» [19, с. 5].

«Уражене самолюбство, – писав історик гімназійної освіти І. Альошинцев, – шукало причини ганьби і без труднощів поміж них знаходило відсутність освіти» [1, с. 211]. У зв'язку з цим розпочалася модернізація освіти у контексті великих реформ (судової, військової, звільнення селян від кріпацтва тощо).

У березні 1856 р. міністр народної освіти А. Норов, пристрасний прибічник класицизму, запропонував царю своє бачення розвитку шкільної освіти. Так, зокрема, стосовно реальної освіти, він зазначав, що реформа 50-х років, яка знищила в середній освіті перевагу класицизму і яка надала їй винятково реальний характер, порушила «гармонію у системі гімназійної освіти» [29, с. 353]. «Реальна освіта, – писав міністр, – повинна бути зосереджена у спеціальних закладах». Він був переконаний, що «тільки такі заклади, за підтримки практичних і технічних посібників, у змозі повідомити молоді відомості ґрунтовні, повні і придатні для застосування в різних промислових операціях» [29, с. 353].

17–24 травня 1857 р. на засіданні Вченого комітету розглядався план реформування середньої школи. Маючи на увазі подвійну мету гімназій і визнаючи важливим освітнім засобом як вивчення грецької і латинської мов, так і реальне навчання (фізико-математичні науки), Комітет пропонував влаштувати гімназії 3-х типів: гімназії філологічні, які існували до 1852 р., тобто класичні, де основними предметами були б стародавні мови; реальні гімназії, в яких головні науки фізико-математичні з «вказівкою застосування їх у промисловій діяльності»; гімназії змішані, в яких 4 початкові класи будуть загальні, тобто з однаковими предметами, а старші будуть розділені на два види: філологічні і фізико-математичні.

Проте впроваджувати в життя цей план міністру А. Норову не довелося. 23 березня 1858 р. його було звільнено. На його місце було призначено попечителя Московського навчального округу Є. Ковалевського, за роки перебування якого на посту міністра було підготовлено у 1860 р. «Проект Устава низших и средних учебных заведений». Згідно з даним проектом, в гімназії молодь учиться 8 років. Після 5 класу гімназія ділилася на два окремі відділення –

філологічне і природничо-математичне. Разом з тим, передбачалося, що освіта, яку одержують у кожному відділенні, зберігає характер загальної гімназійної освіти, а не спеціальної. Також проект статуту передбачав (§ 271), що «коли потребують місцеві обставини, змінювати нормальний курс введенням посиленого викладання природознавства і математики, з відміною грецької мови і зі зменшенням курсу латинської мови, але так, щоб в університетських містах, а також в містах, що мають декілька гімназій, принаймні одна гімназія повинна бути з нормальним курсом [27, с. 136]. Виходячи з цього автори запропонували два навчальні плани і для гімназій філологічних («з нормальним курсом навчання», де переважали стародавні мови), і гімназії, в яких математика і природознавство викладаються у більшому обсязі.

Цей проект Статуту був розісланий усім педагогічним радам і опублікований в «Журнале Министерства Народного просвещения» та газетах «Санкт-Петербургские ведомости» й «Московские ведомости» з метою ознайомити широкі кола громадськості з його змістом, а відтак одержати відзиви не тільки педагогів, а й тих, кому не байдужі проблеми освіти. Міністр Є. Ковалевський писав попечителям: «Розбір проекту має відбуватися цілком вільно, без всякого тиску з будь-якого боку і стосуватися не лише окремих питань, а й цілої системи народної освіти, викладеної у проекті» [1, с. 217].

Обговорення цього проекту викликало широку дискусію. Списи ламалися головним чином навколо питання: варто надавати середній освіті класичного чи реального характеру. Думки висловлювалися різноманітні. Найбільш поширеними були дві крайні: перша – перевагу треба віддати класичним гімназіям з двома стародавніми мовами; друга – на першому місці повинні стояти природничі науки, тобто реальні гімназії. Мала місце і третя думка щодо середньої освіти: і класична гімназія, і реальна гімназія повинні існувати паралельно.

Першим, серед тих, хто віддавав перевагу класичній освіті, можна назвати М. Пирогова. У статті «О предметах суждений» він свою точку зору пояснював таким чином: «Тут не місце багато говорити, чому я безумовно віддаю перевагу класичній освіті для тих, хто вступає в університет. Скажу тільки, що це я роблю тому, що приписую вищу освітню силу виключно глибокому вивченню стародавніх мов, мові вітчизняній, історії та математики. Я пошлюсь в цьому на віковий досвід, який, всупереч усім вигукам супротивників, все-таки довів, що вивчення цих наук одне й само по собі вже в достатній мірі дає освіту і розвиває дух людини, готуючи її до сприйняття усіх можливих, і моральних, і науко-

вих істин. Воно досягає цієї мети, маючи предметом переважно світ внутрішній (суб'єктивний) людини (тобто самого себе), відкриваний релігією, словом та історією, і світ зовнішній (об'єктивний), досліджуваний математикою в найближчому його зв'язку (через абстрагування) зі світом внутрішнім. А реалізм, хоч розвиває спостережну здібність та розум людини вправлінням почуттів і вивченням світу зовнішнього, але ще ніколи один сам по собі не міг цілком розвинути усіх вищих здібностей духу» [24].

З такою думкою М. Пирогова про реальну освіту, як таку, що недостатньо розвиває людину, не погоджувався К. Ушинський, який був активним прихильником реальної освіти. «М. Пирогов, – писав він, – на жаль, не розкриває нам, чому саме він вважає вивчення стародавніх мов необхідним для вищої загальнонародської гуманної освіти, він тільки висловлює своє переконання і посилається в цьому на віковий досвід... Бажано було б, щоб автор виразив чіткіше висловлене тут глибоке переконання, потрудився б розвинути й довести наведені тут положення. Це місце багатьом здається темним і небездоганим: ми бачимо в ньому кілька суперечностей» [36, с. 153–154].

Захисники класицизму намагалися переконати всіх, що класична система за змістом і характером навчання є найкращою і такою, що відповідає вимогам сучасної загальнонародської освіти. Якщо її зараз порушити, то це завдасть непоправної шкоди розвитку освіти. За приклад пропонувалося брати зразки досвіду на Заході [33, с. 182]. Вони вважали, що класична освіта, зокрема стародавні мови, дають основу розумовому розвитку і високому моральному вихованню учнів. Саме це повинно лягти в основу діяльності середньої школи, і саме гімназії з класичним курсом навчання повинні готувати учнів до вступу в університет [3, с. 175; 5, с. 211; 21, с. 173; 28, с. 185].

Захисники реальної освіти вважали, що, розв'язуючи питання типу школи, потрібно керуватися перш за все вимогами сучасного життя своєї країни. Тільки ці потреби, звичайно, правильно зрозумілі, з їхньої точки зору, могли служити головним критерієм для справедливої оцінки школи, її достоїнств і недоліків і для визначення загального напрямку в навчальному курсі, а також і місця кожного навчального предмета в її навчальному плані.

Цікаві думки з приводу шкільної реформи висловив Р. Орбінський. Він виступав проти біфуркації, яка, на його думку, не дасть молодим людям ні якісної загальної гуманітарної освіти, ні реальної. Із цих міркувань автор обстоює необхідність подвійного виду навчальних закладів, тобто «гімназій гуманних, єдиним зав-

данням яких буде підготовка в університети, і реальних, рівнозначних з першими, але вони і думати не повинні про університетську кар'єру для своїх учнів» [31, с. 258]. Реорганізацію Р. Орбінський пропонував проводити таким чином: там де було декілька гімназій, половину перетворити на реальні училища, а там, де тільки одна гімназія і нема можливості відкрити другу, але є потреба в реальній, то потрібно її перетворити на таку [33, с. 180].

З думкою Р. Орбінського цілком погоджується Я. Неверов. Він підтримує розподіл освіти на гуманну і реальну, оскільки в одному випадку мають переважати науки, предметом вивчення яких є людина, тобто філологічні та історичні, а в другому – матеріальна природа, тобто математика, природничі науки. Понад те не варто поєднувати ці два напрями в одному і тому ж закладі, а тому потрібно поряд з нормальними гімназіями застосовувати і реальні. На його думку, «гімназії не будуть в змозі давати ні чисто-гуманної, ні повної реальної освіти» [31, с. 249]. Він був переконаний у необхідності існування реальних гімназій паралельно з класичними із рівними правами [31, с. 250].

Така широка дискусія і велика поляризованість думок змусили нового міністра народної освіти О. Головніна внести відповідні зміни у проект 1860 р. У результаті у 1862 р. з'явився новий «Проект устава общеобразовательных учебных заведений». Цей Проект також ставив за мету дати в гімназії загальну освіту (§ 174), що рівномірно і всебічно розвиває моральні й розумові сили учнів, і разом з тим служить підготовчим закладом для молодих людей, що прагнуть до вищої, більш спеціальної освіти в університеті та інших вищих навчальних закладах [32, с. 3]. Але відмінністю цього Проекту було те, що тепер гімназії чітко розділялися на філологічні (класичні) і реальні (§ 175). У пояснювальній записці до Проекту автори документа намагалися пояснити, чому гімназії діляться на реальні і філологічні. У зв'язку з тим, писали автори проекту, що одним із головних завдань Проекту було забезпечити навчальним закладам загально-освітній характер і підготувати всебічно розвинену людину, то в навчальні плани були включені лише загальноосвітні предмети (Закон Божий, російська мова і література, стародавні мови і нові мови (німецька і французька), історія, географія, природознавство, фізика, математика, каліграфія, креслення і малювання). Всі ці предмети, на думку Вченого комітету, що входять до курсу гімназійних, вважаються необхідними для повноти освіти; але разом з тим не можна не визнати, що розвивати учнів за допомогою усіх цих предметів в одному навчальному закладі було б надзвичайно важко, «...тому що учням довелося

б у такому разі схоплювати лише вершки кожного предмета з очевидною шкодою для свого розвитку, або докладати нелюдських зусиль для ясного розуміння всього, що вивчалось в класі, або, взагалі не вивчати окремі предмети, зосередити особливу увагу на інших, більш важливих на їхню думку, або ж кінець кінцем, впавши під тягарем надмірної ваги залишити навчання взагалі і перейти, таким чином, у розряд неуспішних» [32, с. 2]. «Саме тому Вчений комітет вважає за необхідне, – зазначалося в пояснювальній записці, – відкриття гімназій двох видів реальних і філологічних (класичних – Г. Б.)» [32, с. 2].

У порівнянні з проектом 1860 р. у новому проекті Статуту перевага надавалася гімназіям реальним. Як зазначалося в пояснювальній записці, це було викликано кількома причинами: «1) для успішного логічного розвитку шляхом вивчення мов учений комітет вважає достатнім заняття вітчизняною мовою, однією давньою латинською і однією із нових мов; 2) вважає необхідним дати гідне місце в гімназійному курсі і вивченню інших наук, як-то: Закону Божого, історії, математики, природознавства – перших двох за важливістю їх змісту, що має величезне освітнє значення; а останнім двом, особливо математиці, за те, що відповідно до цих предметів вироблені з формальною метою ознаки освіти, які переважно визначають гімназійну освіту; 3) досягнення так званої гуманної, тобто суспільної освіти, вважається можливим і без вивчення грецької мови, що доводять результати навчання в училищах Саксонії, Пруссії і Швейцарії; 4) можливість набуття і так званої вченої освіти без знання грецької мови з достатнім знанням мови латинської і однієї з нових мов. Грецька мова – більше спеціальність філолога» [32, с. 2].

Отже, згідно з новим Проектом, учні гімназій, по-перше, повинні перш ніж перейти до спеціальності, здобути загальну освіту; по-друге, загальна освіта, досягається завдяки розумовому розвитку і моральному вихованню; по-третє, за кількістю предметів, що можуть дати загальну освіту, гімназії діляться на філологічні (тобто класичні), що мають в основі стародавні мови і реальні – з природничо-математичним напрямом.

Новий проект Статуту був перекладений німецькою, французькою і англійською мовами і відправлений провідним вченим Німеччини, Франції та Англії. Члени Головного Правління Е. Відеман і Ф. Штейман були відряджені у ці країни для вивчення досвіду організації діяльності реальних училищ [30, с. 495].

Багато людей, які належали до освітніх кіл і просто люди зацікавлені, брали безпосередню участь в обговоренні проектів, що свідчило про загальний інтерес до педагогічних питань і багато в чому сприяло їхньому роз'ясненню [7, с. 265].

У результаті на адресу міністра народної освіти надійшло 365 відгуків (110 університетів і педагогічних рад і 255 приватних осіб), які були надруковані у 6 томах [10–15]. 42 зарубіжних відгуки були надруковані окремим томом [9].

Прибічники і супротивники того чи іншого типу школи погоджувалися, що середні навчальні заклади повинні давати загальну освіту, проте не могли дійти згоди стосовно того, яка ж школа краще допоможе досягти мети, класична чи реальна. Захисники класицизму головним недоліком реальної школи як і раніше, вважали однобічний утилітаризм, здатність її «готувати з учнів не людей з моральними переконаннями, а безжиттєві складські магазини, більше чи менше наповнені вантажем різного роду знань» [29, с. 436]. Прибічники реалізму зі свого боку вважали, що моральні цілі освіти можуть бути досягнуті і без переваги стародавніх мов; крайності ж однобічного, утилітарного напрямку, на їхню думку, не можуть скомпрометувати тієї серйозної думки, що загальна освіта, не може бути відірвана від реальних потреб життя, що завдання загальної школи – готувати до життєвої праці [29, с. 436]. Більше було тих, хто підтримував поділ гімназій на класичні (філологічні) та реальні, але з відповідними зауваженнями, уточненнями, пропозиціями. Так, наприклад, їх не задовольняла в Проекті, як і раніше, відсутність чіткості у пропонованому поділі.

Р. Шарбе, якому Міністерство народної освіти доручило зробити огляд зауважень стосовно поділу гімназій на філологічні й реальні, вважав також, що в словах Проекту «гімназії розділяються на філологічні і реальні» криється неточність. Він запропонував утворити два види навчальних закладів: гімназії і реальні училища. «Якщо гімназія, – писав він, – повинна мати загальноосвітній характер, то розділяючи її на філологічну і реальну, ми надаємо їй однобічності, бо у філологічній ми повинні займатися розвитком переважно одних здібностей молодих людей, а в реальних – інших. Наскільки ми зрозуміли проект, такої думки не було у його укладачів; вони хотіли, щоб всім спеціальним закладам передували школи, які давали б загальну освіту, тобто однаково розвивали всі моральні й розумові сили учнів» [38, с. 5].

Проти поділу гімназій на реальні й філологічні також висловилися педагогічна рада лицю князя О. Безбородка. Обговорюючи проект, члени ради, зазначали, що у самій назві гімназій «реальна» має місце суперечність суті справи, бо посилений курс математики і природознавства не повідомляє реальних, тобто безпосередніх прикладних знань і готує безпосередньо до слухання університетського курсу математичних наук, а це є зайвим і обтяжливим для

учнів [10, с. 35]. Такої самої думки дотримувалася педагогічна рада Київської 1-ої гімназії, яка також не погоджувалася з поділом гімназій. Її підтримали ради Київської 2-ої гімназії [10, с. 156], директор Новгород-Сіверської гімназії Гейслер (ім'я не встановлено – Г. Б.) [12, с. 139], ради 1-ої та 2-ої Харківських гімназій [12, с. 6; 14, с. 59], рада Харківського університету [14, с. 220] та багато інших. Більшість сходилися на тому, що не потрібно змішувати реальні училища з гімназіями. «Ми вважаємо, – зазначав старший учитель Миловидов (ім'я не встановлено – Г. Б.), – що не треба давати перевагу тій чи тій гімназії, а треба засновувати їх однаковою мірою, виходячи з того, щоб у двох сусідніх губернських містах – в одному буда реальна, а в другому – філологічна, і в містах, що мають дві гімназії, одна була б також реальна, а друга – філологічна» [12, с. 258]. А на думку Ржондковського (ім'я не встановлено – Г. Б.), поділ гімназій не задовольняє ні філологічного, ні реального напрямку. Він непрактичний, бо в гімназію вступають діти з різними здібностями – і з філологічними, і з математичними, – так що результатом поділу буде насилля над їх протилежними природними здібностями, тоді як гімназія не повинна силувати, а сприяти розвитку природних здібностей [12, с. 150, 308–309]. Дехто вважав, що доцільніше засновувати одну гімназію з двома відділеннями: філологічним і реальним. За такого варіанту, вважали члени педагогічної ради Кам'янець-Подільської гімназії, «молоді люди певної місцевості завжди матимуть можливість користуватися свободою вибору філологічної або реальної освіти» [12, с. 309].

Директор Московської 3-ої гімназії Гріфцов (ім'я не встановлено – Г. Б.) також виступив за поділ гімназій на два види – реальну і класичну. «Нехай гімназії, – говорив він, – будуть поділені на два відділення – реальне і класичне; хто бажає вступити на математичний факультет і медичний, підуть на реальне відділення; майбутні філологи і юристи – на класичне» [12, с. 417]. Проте він виступав проти того, щоб визначати, де відкривати класичні, а де реальні гімназії. За новим Проектом гімназії з грецькою і латинською мовами планувалося відкривати в університетських містах. На це Гріфцов запитав: «Але хто ж нам скаже, що майбутні знавці стародавніх мов саме народились і будуть народжуватися в цих містах, а не в Ярославлі де-небудь, В'ятці чи Тобольську» [12, с. 417].

Серед зарубіжних учених і педагогів деяка частина прихильно ставилася до поділу гімназій на класичні і реальні. Такої думки дотримувалися директор Мюнстербергської семінарії Ф. Бок [9, с. 174–182], доктор філософії професор Ф. Дістервег [9, с. 169–176], директор гімназії у Франкфурті-на-Майні доктор Р. Кассен. Остан-

ній, крім схвалення поділу, підтримував також перевагу у відкритті реальних гімназій, відповідно до «багатосторонніх потреб нашого часу» [9, с. 411–415].

Отже, новий проект Статуту 1862 р., який задумувався як такий, що примирить обидві сторони опонентів, не виправдав сподівань. Одні, як і раніше, вважали, що гімназія з двома грецькими мовами є недостатньо класичною, інші – курс гімназії реальної вважали недостатньо реальним. Вчений комітет, зібравши всі зауваження і пропозиції до проекту гімназій 1862 р., почав активно їх опрацьовувати. Так, протягом квітня – травня 1863 р. було проведено 11 засідань. Серед членів Вченого комітету були такі відомі педагоги, як О. Ведров, М. Вессель, П. Власов, В. Водовозов, М. Семенов, Р. Шарбе та ін.

В. Водовозов у результаті аналізу думок про класичну і реальну освіту висловився на користь відкриття двох видів гімназій: 1) реально-історичного типу і 2) в міру необхідності, спеціально-філологічного і запропонував свою редакцію §§ 175, 178, 195, 201 проекту Статуту [8; 32, с. 63–64]. П. Власов у результаті систематизації пропозицій прийшов до таких висновків: 1) курс гімназій повинен бути загальним; 2) освіта має бути класичною; 3) гімназійний курс має містити, крім предметів, що викладаються сьогодні, логіку, психологію і суспільствознавство; 4) гімназія повинна передбачити перевагу учнів, які «одразу вступають безпосередньо в життя» [32, с. 103–108].

Після ознайомлення з матеріалами В. Водовозова, П. Власова почалося обговорення. У результаті дискусій був запропонований новий проект Статуту. Згідно з цим проектом мета гімназій залишалася та сама: «Надавати загальну освіту і разом з тим, слугувати підготовчим закладом для вступу в університети чи інші вищі спеціальні училища» [19, с. 65]. Тепер за новим Проектом гімназії поділялися на загальні і класичні «за предметами, що сприяють загальній освіті, і згідно з різницею цілей гімназійного навчання» (§ 2). Тобто реальні гімназії згідно з цим проектом називалися загальними [19, с. 65]. «Зміна назви реальних гімназій, як пояснював А. Воронов, була зроблена для того, щоб підкреслити цим їх загальноосвітній характер» [23, с. 26].

Термін навчання визначався такий самий – 8 років, без поділу на два ступені (прогімназії і гімназії), як пропонувалося попереднім Проектом, але допускалися як самостійні навчальні заклади прогімназії за власним навчальним курсом, що дорівнювало чотирьом молодшим класам гімназій. Ніяких кардинальних змін новий Проект не вносив. Пропонувалися лише часткові зміни і поправки, що не змінювали основної суті, запропонованої в проекті системи середньої

освіти.

Підготовлений проект Статуту 27 лютого 1864 р. був поданий на розгляд Державної Ради. Він знову ж таки став причиною дискусій, викликав багато протилежних думок. Одні виступали тільки за класичну освіту, інші вимагали окремого влаштування повних реальних гімназій, ще інші повставали проти біфуркації тощо [4, с. 273].

У ході дискусій постало питання щодо кількості гімназій реальних і класичних. П'ять членів Державної Ради (О. Адлерберг, Р. Метлін, П. Муханов, П. Панін, М. Чевкін) наполягали на однаковій їх кількості. На їхню думку, це було б справедливо і об'єктивно, а вже практика показала б, яка гімназія – реальна чи класична – корисніша для держави. З такою думкою не погоджувався міністр О. Головнін, мотивуючи свої сумніви відсутністю відповідного досвіду щодо переведення в реальні гімназії близько 25 % наявних навчальних закладів. Крім того, міністр пропонував не поспішати з відкриттям і класичних гімназій з двома стародавніми мовами, оскільки Міністерство народної освіти до цього не було готове у зв'язку з нестачею кваліфікованих учителів грецької мови.

Державна Рада підтримала О. Головніна і вирішила реорганізувати 25 % гімназій в реальні і 25 % – в класичні з двома стародавніми мовами і 50 % – з однією стародавньою (латинською) мовою, вводючи в останніх другу в міру підготовки вчителів грецької мови.

Після гарячих суперечок Державна Рада зробила свої зауваження і повернула Міністерству проект на доопрацювання. Новий Статут з урахуванням висловлених побажань 19 листопада 1864 р. був затверджений царем [7, с. 273; 22; 29, с. 436]. Згідно з цим Статутом затверджувався чіткий поділ середніх навчальних закладів на класичні і реальні гімназії (§ 2) [35, с. 1302].

Пізніше міністр О. Головнін напише, що основи Статуту гімназій 1864 р. полягали у тому, щоб навчальний курс цих закладів був спрощений, зосереджений і спрямований на досягнення головної мети середніх загальноосвітніх закладів, тобто дати вихованцям ґрунтовну загальну освіту і підготувати їх до самостійної наукової праці в університетах і вищих спеціальних навчальних закладах. Університет вимагав від своїх слухачів освіченості, в основі якої було вивчення класичних мов і літератур. Спеціальні вищі навчальні заклади потребували освіти, що головним чином спирається на ґрунтовне знання наук математичних і фізичних. Іншими словами університети домагалися загальної ґрунтовної класичної освіти, спеціальні заклади – такої ж загальної реальної освіти. Спираючись на цю тезу, новий Статут запроваджував два види гімназій: класичні

і реальні. У перших (класичних) – заняття учнів зосереджуються на вивченні класичних мов і літератури; в останніх (реальних) – на вивченні математики і наук природничих [7, с. 265–266].

Класична гімназія за Статутом 1864 р., як зазначає дослідник В. Смірнов, справді одержала чітко виражений класичний напрям. Реальна гімназія цілком звільнилася від класичної стародавності і від всяких спеціальних предметів, які вводились Міністерством у 1852 р. і навіть від пропозицій про введення прикладних предметів, які звучали під час обговорення проектів. Відводячи головне місце природничонауковим знанням, математиці й фізиці, рідній, новим мовам, реальна гімназія у свою чергу набувала чіткого характеру загальноосвітньої школи з реальним напрямом [33, с. 260].

На перший погляд здавалося, що обидві гімназії – класична і реальна – одержали однаковий статус і права. Але це тільки на перший погляд. Насправді § 122 Статуту говорив зовсім інше: «Учні, які закінчили курс навчання в класичних Гімназіях, або ті, хто має свідоцтво про знання повного курсу цих Гімназій, можуть вступати в студенти Університетів. Свідоцтва ж про закінчення повного курсу реальних Гімназій, чи про знання цього курсу приймаються... у вищі спеціальні училища на умовах цих училищ» [207, с. 1326].

Саме цей пункт Статуту породив цілу низку непорозумінь на місцях. Не дивлячись на те, що більшість батьків бажали віддати дітей в реальні гімназії, їх від них відлякувало, що після закінчення навчання реалістам був закритий доступ до вищої освіти, а отже і до кар'єри» [17, с. 63].

Новим Статутом Міністерству народної освіти надавалось право, дивлячись на місцеві потреби, відкривати реальні або класичні гімназії. У зв'язку з цим Міністерство звернулось до попечителів навчальних округів надіслати пропозиції, які гімназії бажані в кожній місцевості. Це викликало певні сумніви на місцях. «Якщо міністерство, – писала газета "Русский инвалид", – зробило такий запит округам, то очевидно, що воно ще сумнівається, яким гімназіям треба віддати перевагу» [17, с. 65].

Мабуть, це спонукало міністра народної освіти дати роз'яснення з приводу прийняття нового Статуту, що було опубліковане в «Журнале Міністерства народного просвещения» під назвою «По поводу нового устава гимназий и прогимназий» (1864) [25].

Через деякий час (жовтень 1865 р.) почали надходити звіти попечителів навчальних округів про хід запровадження реформи [16, с. 504]. Так, наприклад, попечитель Київського навчального округу повідомляв, що в його окрузі відкрито 3 реальні гімназії, Харківського – 3, Одеського – 2 [16].

Проте, відкриття реальних гімназій здійснювалося повільно. І це було викликано нерівнозначністю обох видів гімназій – реальної і класичної.

Отже, в результаті дискусій, що точилися майже протягом 4-х років, у 1864 р. був прийнятий Статут, який закріпив такі навчальні заклади, як класична та реальна гімназії. Завдання полягало в тому, що обидві гімназії мали давати молодим людям загальну освіту і готували їх до вступу у вищу школу. Різнилися вони тим, що класична гімназія давала загальний розвиток і знання, головним чином, шляхом вивчення класичних мов і літератури, а реальні повинні були досягнути тієї ж мети через вивчення наук математичних і природничих. Разом з тим перші готували своїх учнів до вищих наукових занять в університетах, а другі мали готувати до таких же занять у спеціальних навчальних закладах. Якраз саме ця різниця і справила великий вплив на подальший розвиток реальної освіти.

Проведене дослідження не претендує на повне висвітлення досліджуваної проблеми. Потребують вивчення такі питання як тенденції реформування реальної освіти в Україні, структура і зміст реальної освіти другої половини XIX – початку XX ст. та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII и XIX века) / И. Алешинцев. – СПб. : Изд-е О. Богдановой, 1912. – 346 с.
2. Бабіна О. І. Становлення та розвиток гімназійної освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. І. Бабіна. – К., 2000. – 19 с.
3. Барон О. Ніколаи. О назначении гимназий в системе народного образования, и об учебном их курсе / Барон О. Ніколаи // Морской сборник. – 1860. – № 3. – С. 153–200.
4. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Вид-во «Фенікс», 2008. – 405 с.
5. Бобржицкий А. Несколько слов о проекте нового устава для средних и низших учебных заведений / А. Бобржицкий // Русский педагогический вестник. – 1860. – август, № 8. – С. 210–215.
6. Бобров В. В. Становлення та розвиток ліцеїв і гімназій на Півдні України у XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. В. Бобров. – К., 1998. – 20 с.

7. Головнин А. В. Записки для немногих / А. В. Головнин ; [отв. сост. и научн. ред. Б. Д. Гальперин]. – СПб. : Нестор-История, 2004. – 576 с.
8. Журналы ученого комитета Главного управления училищ по рассмотрению проекта устава общеобразовательных учебных заведений. – СПб. : Изд-во Типографии Императорской Академии наук, 1863. – 140 с.
9. Замечания иностранных педагогов на проекты уставов учебных заведений Министерства народного просвещения. – Спб., 1863. – 417 с.
10. Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ. – СПб., 1862. – Ч. 1. – 643 с.
11. Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ. – СПб., 1862. – Ч. 2. – 635 с.
12. Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ. – СПб., 1862. – Ч. 3. – 574 с.
13. Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ. – СПб., 1862. – Ч. 4. – 606 с.
14. Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ. – СПб., 1862. – Ч. 5. – 627 с.
15. Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ. – СПб., 1862. – Ч. 6. – 654 с.
16. Извлечения из донесений гг. попечителей учебных округов, касательно введения в действия нового устава гимназий и прогимназий // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1865. – Ч. 128. – С. 494–517.
17. К вопросу об устройстве гимназий и прогимназий // Русский инвалид. – 1865. – № 47. – С. 62–75; № 53. – С. 58–65.
18. Коляда Н. М. Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Коляда Наталія Миколаївна. – Умань, 2004. – 241 с.
19. Корнилов А. А. Общественное движение при Александре II. Исторические очерки / А. А. Корнилов. – М. : Тип-я А. И. Мамонтова, 1909. – 260 с.
20. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933 рр. / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
21. Николай А. Возражения на замечания Г. В. Лобанова по поводу статьи барона Николая, о назначении гимназий, помещенной в 4 номере морского сборника 1860 г. / А. Николай // Русский педагогический вестник. – 1860. – август, № 8. – С. 173–184.
22. Обзор деятельности Министерства народного просвещения и подведомственных ему учреждений в 1862–1865 годах (с приложением). – СПб., 1865. – 382 с.
23. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / [отв. ред. Э. Д. Днепров]. – М. : Педагогика, 1991. – 449 с.
24. Пирогов Н. И. О предметах суждений и прений педагогических советов и гильдий / М. И. Пирогов // Сочинения Н. И. Пирогова. – СПб. : Тип-я М. М. Стасюлевича, 1900. – Т. 1. – С. 271–279.
25. По поводу нового устава гимназий и прогимназий // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Ч. 124. – 1864. – Отд. 4. – С. 1–99.
26. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття): монографія / Н. С. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2002. – 331 с.
27. Проект устава низших и средних училищ, состоящих в ведомстве министерства народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1860. – апрель. – С. 85–163.
28. Робер. Организация учебной части в гимназиях / Робер // Русский педагогический вестник. – 1860. – сентябрь.
29. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Мин. Нар. Прос., 1902. – 785 с.
30. Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. – СПб, 1866. – Т. 2. – 1188 с.
31. Свод печатных рецензий на проект устава средних и низших учебных заведений, состоящих в ведомстве МНП // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1861. – март, Ч. 109. – С. 244–310.
32. Своды замечаний на проект устава общеобразовательных учебных заведений об устройстве гимназий и прогимназий. – СПб. : Тип-я Императорской Академии наук, 1863. – 631 с.
33. Смирнов В. З. Реформа начальной и средней школы в 60-х годах XIX в. / В. З. Смирнов. – М. : Изд-во Академии пе-

- дагогических наук РСФСР, 1956. – 312 с.
34. Український педагогічний словник / за ред. С. І. Гончаренка. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
 35. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т. 3. (1855–1864). – СПб. : Тип-я Министерства Академии Наук, 1865. – С. 1301–1326.
 36. Ушинський К. Д. Педагогічні твори М. І. Пирогова / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / ред. кол. В. М. Стольетов (голова) та ін. ; пер. з рос. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 134–181.
 37. Чуйко С.Р. Організація навчального процесу в ліцєях України (XIX – перша половина ХХ ст.) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Чуйко Сергій Романович. – Т., 1999. – 207 с.
 38. Шарбе Р. Относительно разделения гимназий на филологические и реальне / Р. Шарбе // Своды замечаний на проект устава общеобразовательных учебных заведений об устройстве гимназий и прогимназий. – СПб. : Тип-я Императорской Академии наук, 1863. – С. 1–23.
- REFERENCES**
1. Aleshyntsev Y. Ystoryia hymnazycheskoho obrazovanyia v Rossyy (XVIII y XIX veka) / Y. Aleshyntsev. – SPb. : Yzd-e O. Bohdanovoi, 1912. – 346 s.
 2. Babina O. I. Stanovlennia ta rozvytok himnaziinoi osvity v Ukraini : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / O. I. Babina. – K., 2000. – 19 s.
 3. Baron O. Nikolay. O naznachenny hymnazyi v systeme narodnoho obrazovanyia, y ob uchebnom ykh kurse / Baron O. Nikolay // Morskoi sbornyk. – 1860. – № 3. – S. 153–200.
 4. Berezivska L. D. Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u KhKh stolitti : monohrafiia / L. D. Berezivska. – K. : Vyd-vo «Feniks», 2008. – 405 s.
 5. Bobrzhyskyi A. Neskolko slov o proekte novoho ustava dlia srednykh y nyzshykh uchebnykh zavedenyi / A. Bobrzhyskyi // Russkyi pedahohycheskyi vestnyk. – 1860. – avhust, № 8. – S. 210–215.
 6. Bobrov V. V. Stanovlennia ta rozvytok litseiv i himnazii na Pivdni Ukrainy u KhKh – na pochatku KhKh st. : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / V. V. Bobrov. – K., 1998. – 20 s.
 7. Holovnyin A. V. Zapysky dlia nemnohykh / A. V. Holovnyin ; [otv. sost. y nauchn. red. B. D. Halperyn]. – SPb. : Nestor-Ystoryia, 2004. – 576 s.
 8. Zhurnaly uchenoho komyteta Hlavnoho upravleniia uchylshch po rassmotreniyu proekta ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenyi. – SPb. : Yzd-vo Typohrafiy Ymperatorskoi Akademyy nauk, 1863. – 140 s.
 9. Zamechaniya ynostrannykh pedahohov na proekty ustavov uchebnykh zavedenyi Mynysterstva narodnoho prosveshcheniia. – Spb., 1863. – 417 s.
 10. Zamechaniya na proekt ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenyi y na proekt obshcheho plana ustroistva narodnykh uchylshch. – SPb., 1862. – Ch. 1. – 643 s.
 11. Zamechaniya na proekt ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenyi y na proekt obshcheho plana ustroistva narodnykh uchylshch. – SPb., 1862. – Ch. 2. – 635 s.
 12. Zamechaniya na proekt ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenyi y na proekt obshcheho plana ustroistva narodnykh uchylshch. – SPb., 1862. – Ch. 3. – 574 s.
 13. Zamechaniya na proekt ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenyi y na proekt obshcheho plana ustroistva narodnykh uchylshch. – SPb., 1862. – Ch. 4. – 606 s.
 14. Zamechaniya na proekt ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenyi y na proekt obshcheho plana ustroistva narodnykh uchylshch. – SPb., 1862. – Ch. 5. – 627 s.
 15. Zamechaniya na proekt ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenyi y na proekt obshcheho plana ustroistva narodnykh uchylshch. – SPb., 1862. – Ch. 6. – 654 s.
 16. Yzvlacheniya yz donesenyi hh. popechyteli uchebnykh okruhov, kasatelno vvedeniya v deistviya novoho ustava hymnazyi y prohymnazyi // Zhurnal Mynysterstva Narodnoho Prosveshcheniia. – 1865. – Ch. 128. – S. 494–517.
 17. K voprosu ob ustroistve hymnazyi y prohymnazyi // Russkyi ynvalyd. – 1865. – № 47. – S. 62–75; № 53. – S. 58–65.
 18. Koliada N. M. Rozvytok nedilnykh shkil v Ukraini (druha polovyna KhKh – pochatok KhKh st.) : dys. ... kandydata ped. nauk : 13.00.01 / Koliada Nataliia Mykolaivna. – Uman, 2004. – 241 s.
 19. Korniylov A. A. Obshchestvennoe dvyzhenye pry Aleksandre II. Ystorycheskye ocherky / A. A. Korniylov. – M. : Typ-ia A. Y. Mamontova, 1909. – 260 s.
 20. Narysy istorii ukrainskoho shkilnytstva. 1905–1933 rr. / [za zah. red. O. V. Sukhomlynskoi]. – K. : Zapovit, 1996. – 304 s.
 21. Nykolai A. Vozrazheniia na zamechaniya

- H. V. Lobanova po povodu staty barona Nykolaia, o naznachennyi hymnazyi, pomeshchennoi v 4 nomere morskoho sbornyka 1860 h. / A. Nykolai // Russkyi pedahohycheskyi vestnyk. – 1860. – avhust, № 8. – S. 173–184.
22. Obzor deiatelnosti Mynysterstva narodnoho prosveshcheniia y podvedomstvennykh emu uchrezhdenii v 1862–1865 hodakh (s prylozheniem). – SPb., 1865. – 382 s.
 23. Ocherky ystoriy shkoly y pedahohycheskoi mysly narodov SSSR. Konets KhIKh – nachalo KhKh v. / [otv. red. E. D. Dneprov]. – M. : Pedahohyka, 1991. – 449 s.
 24. Pyrohov N. Y. O predmetakh suzhdenii y prenyi pedahohycheskykh sovetov y hyldyi / M. Y. Pyrohov // Sochyneniia N. Y. Pyrohova. – SPb. : Typ-ia M. M. Stasiulevycha, 1900. – T. 1. – S. 271–279.
 25. Po povodu novoho ustava hymnazyi y prohymnazyi // Zhurnal Mynysterstva Narodnoho Prosveshcheniia. – Ch. 124. – 1864. – Otd. 4. – C. 1–99.
 26. Pobirchenko N. S. Pytannia natsionalnoi osvity ta vykhovannia v diialnosti ukrainskykh Hromad (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh stolittia) : monohrafiia / N. S. Pobirchenko. – K. : Nauk. svit, 2002. – 331 s.
 27. Proekt ustava nyzshykh y srednykh uchylshch, sostoiashchykh v vedomstve mynysterstva narodnoho prosveshcheniia // Zhurnal Mynysterstva Narodnoho Prosveshcheniia. – 1860. – aprel. – S. 85–163.
 28. Rober. Orhanyzatsiia uchebnoi chasty v hymnazyiakh / Rober // Russkyi pedahohycheskyi vestnyk. – 1860. – sentiabr.
 29. Rozhdestvenskyi S. V. Ystorycheskyi obzor deiatelnosti Mynysterstva Narodnoho Prosveshcheniia (1802–1902) / S. V. Rozhdestvenskyi. – SPb. : Myn. Nar. Pros., 1902. – 785 s.
 30. Sbornyk rasporyazhenii po Mynysterstvu narodnoho prosveshcheniia. – SPb, 1866. – T. 2. – 1188 s.
 31. Svod pechatnykh retsenzyi na proekt ustava srednykh y nyzshykh uchebnykh zavedenii, sostoiashchykh v vedomstve MNP // Zhurnal Mynysterstva Narodnoho Prosveshcheniia. – 1861. – mart, Ch. 109. – S. 244–310.
 32. Svody zamechaniia na proekt ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenii ob ustroistve hymnazyi y prohymnazyi. – SPb. : Typ-ia Ymperatorskoi Akademyy nauk, 1863. – 631 s.
 33. Smyrnov V. Z. Reforma nachalnoi y srednei shkoly v 60-kh hodakh KhIKh v. / V. Z. Smyrnov. – M. : Yzd-vo Akademyy pedahohycheskykh nauk RSFSR, 1956. – 312 s.
 34. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk / za red. S. I. Honcharenka. – K. : Lybid, 1997. – 376 s.
 35. Ustav hymnazyi y prohymnazyi vedomstva Mynysterstva narodnoho prosveshcheniia // Sbornyk postanovlenii po Mynysterstvu narodnoho prosveshcheniia. T. 3. (1855–1864). – SPb. : Typ-ia Mynysterstva Akademyy Nauk, 1865. – S. 1301–1326.
 36. Ushynskyi K. D. Pedahohichni tvory M. I. Pyrohova / K. D. Ushynskyi // Vybrani pedahohichni tvory : v 2-kh t. / red. kol. V. M. Stoliyetov (holova) ta in. ; per. z ros. – K. : Rad. shkola, 1983. – T. 1. – S. 134–181.
 37. Chuiko S. R. Orhanizatsiia navchalnoho protsesu v litseiakh Ukrainy (KhIKh – persha polovyna KhKh st.) : dys. ... kandydata ped. nauk : 13.00.01 / Chuiko Serhii Romanovych. – T., 1999. – 207 s.
 38. Sharbe R. Otnosytelno razdeleniia hymnazyi na fylolohycheskye y realne / R. Sharbe // Svody zamechaniia na proekt ustava obshcheobrazovatelnykh uchebnykh zavedenii ob ustroistve hymnazyi y prohymnazyi. – SPb. : Typ-ia Ymperatorskoi Akademyy nauk, 1863. – S. 1–23.